

De tijden

Elvis Peeters
& Nicole van Bael

De tijden

Podium, Amsterdam — Manteau, Antwerpen

De auteur ontving voor deze uitgave een werkbeurs
van Literatuur Vlaanderen.

 **LITERATUUR
VLAANDEREN**

© 2023 Elvis Peeters & Nicole Van Bael
Omslagontwerp Rouwhorst + Van Roon
Beeld omslag Stijn Coole

ISBN 978 94 638 1210 8

www.uitgeverijpodium.nl

Voor België:

Manteau

ISBN 978 90 223 4038 7

NUR 301

Proloog

Wie mij vluchtig ziet, de onbetekenende man die ik geworden ben, weggedoken in zijn leven, merkt niet dat ik adem of naar de wereld kijk.

Het gebeurt dat ik tot ver voorbij de middag denk dat het ochtend is, op bepaalde onzekere dagen wanneer de zon aarzelt, achter de huizen damp uit de weiden slaat of een bijna doorzichtige nevel over de velden hangt, op dagen dat de tijd zich niet voordoet als een verstrijken, maar als een kalme zee waarin het prettig dobberen is. Zelfs het bonzen van de kerkklok in de verte lijkt niets met de tijd te maken te hebben, zij slaat zoals verderop een hond blaft, ik hoor het zonder op het aantal slagen te letten.

Er rest mij niet veel meer te doen. De zorg voor de kat en de krant, de enkele boterhammen die ik snijd, een wandeling, naar het dorp, naar de winkel. De weg die is dichtgeslibd met huizen, die geen vergezicht meer toelaat. De lelijkheid van dit land, ik ga die alleen nog te lijf met bloembollen, plantgoed en zaden die ik in de grond stop, zodat wat rest van de tuin niet helemaal vergeefs is.

Ik heb geweend toen ik de brief kreeg. Ik merkte het pas toen ik mijn hand naar mijn ogen bracht om ze met de rug van die

hand schoon te vege. Ik merkte, ik heb geweend. Het wenen zelf is mij ontgaan. Zo weinig aanwezig ben ik nog.

Ik heb een proper hemd genomen. Ik heb mij zorgvuldig geschoren.

De bollen zijn al uitgelopen, hier en daar staan narcissen, tulpen, de zonnebloemen zijn voor later.

Mijn adres moet ergens duidelijk zichtbaar tussen haar papieren hebben gestoken. Iemand heeft de moeite genomen om het op een envelop te schrijven. Misschien iemand die niet eens weet wie ik ben. De onwetendheid is ons vaak nader dan het bewustzijn.

Ik las opnieuw de brief, er restten mij twee dagen om alles te overdenken.

Je kunt in twee dagen niet een leven vatten, en toch blijkt het genoeg. Sterker, het valt niet vol te houden, hoe je in twee dagen overwoekerd wordt door wat vergeefs betekenis krijgt, inzichten, herinneringen. Ik weet niets van de omstandigheden waarin het is gebeurd. In zeventig jaar veranderen de grote lijnen, de details veranderen niet.

Ik heb het hemd in de plooi gelegd, smetteloos wit. Ik heb een das uitgezocht, somber zwart.

De regen valt niet, hangt in de lucht, blijft daar misschien hangen, en waait voorbij. Zoals alles voorbij waait, ten slotte.

Gisèle hield van de regen, in de zomer, op haar blote huid. Hoe de druppels haar huid elektriseerden. Tot ze knisperde en knetterde. De vonken die eraf sloegen. Ik heb het nooit gezien, maar ik geloofde haar, ieder woord. Die elektriciteit, die energie zat in haar.

De afgelopen twee dagen hebben mij uitgeput, niets wat ik langer kon vasthouden dan de zucht die mij keer op keer ontsnap-

te, bij iedere herinnering. Ik heb vanochtend een bad genomen, mij opgefrist en de vermoeidheid overvalt mij alweer. Ik haal mijn kostuum van de haak, de stof voelt nog stevig aan. Het dateert uit een ander tijdperk. Een tijd die voorbij is gewaaid met alles wat het aan onzin en hoop inhield. Voorbij.

Ik denk aan Erich Honecker, die aan het eind van de jaren tachtig een van de eenzaamste mensen ter wereld moet zijn geweest. Zijn land, dat hem tot hoeder van de Duitse Democratische Republiek had gekroond, ontsloeg hem van zijn taak als staatshoofd. Hij kon slechts toezien hoe zijn opvolger de grenzen openzette, hoe er onder gejuich een gat in de Berlijnse Muur werd geslagen, hoe de Oost-Berlijners de vrijheid en de vetpoten van het Westen gingen proeven. In enkele maanden was voorbij wat Erich Honecker bijna zijn hele leven had verdedigd.

Hij werd voor het gerecht gedaagd voor de doodslag van 192 burgers, een misdadiger. Alles waar hij voor stond neergehaald en nergens vond hij begrip. Hij vluchtte naar Moskou, maar ook daar was het communisme ondertussen gevallen en afgezworen, hij werd er uitgewezen.

Verslagen keerde hij terug naar Berlijn waar hem een rechtszaak wachtte, ik herinner me de beelden van die frêle, grijze man. Leverkanker redde hem uit de beklagdenbank en de gevangenis: hij mocht naar een ziekenhuis.

Ten slotte reisde hij naar Chili, waar hij stierf. Het continent Zuid-Amerika, waar zoveel nazi's die hij had bevochten, een toevlucht hadden gevonden, ontfermde zich over de zoveelste Duitser die een van de rampen van de twintigste eeuw mede gestalte had gegeven. Een communist of een nazi, het maakte niets uit, de geschiedenis loosde hem op hetzelfde ongelukkige continent, gooide hem op dezelfde puinhoop.

Soms denk ik dat het dat soort vermoeidheid is dat ik voel. Vermoeienis die ontstaat uit eenzaamheid. Omdat je haar in je

eentje draagt, de hele tijd. Geen mogelijkheid haar te delen, niemand zou je begrijpen.

Zo maalt het in mijn hoofd en ik verzet me niet. Ik heb mijn teennagels geknipt, schone sokken aangetrokken, mijn schoenen gepoetst. Ik begreep weer hoe oud mijn handen waren, de vlekken op mijn vingers, het loszittende vel, de doorgroefde handpalmen, de grove knokkels, hoe onvast mijn greep op de dingen, hoe ver alles achter mij ligt en hoe onbereikbaar wat nog moet komen.

Ik heb geprobeerd het te reconstrueren, wat het had kunnen zijn. Dwaasheid, dat weet ik. Maar de wijze die zich niet inlaat met de dwaas, zal nooit weten welke wijsheid hij begaat.

Amper een uur nadat ik de brief had gelezen, wist ik al niet meer over wie het ging. Ik wist het wel, maar ik kon het me niet voorstellen, het weigerde zich vast te zetten, het denken zocht uitwegen.

Iedere keer opnieuw, en iedere keer afmattend, drong het tot me door dat het over haar ging in de brief. Tot haar dood ten slotte, als met weerhaken, bleef hangen.

Emiel

*'You know the feeling of something half remembered
Of something that never happened, yet you recall it well'*

– Charlie Parker

Het kraaien van de haan, dat is het eerste teken. Een haan vergist zich nooit.

Als eenmaal de eerste kraait, volgt snel de tweede. Ik vraag me af of ze elkaar afwisselen, of het altijd dezelfde is die begint. Soms denk ik, half in slaap, dat ik hun schreeuwen uit elkaar kan houden, dat de schreeuw van de witte hoger is, die van de rode langzamer uitsterft, alsof die meer adem kan bewaren. Niet lang daarna kraaien de hanen van de andere boerderijen. Of waren zij eerst? Geven onze hanen alleen maar een antwoord? Na een poosje hoor ik er in ieder geval vijf of zes, nu een dichtbij, dan een verder weg, schreeuw en wederschreeuw.

Het is prettig de halfslaap even te laten wiegen op dat kraaien. In de warmte van het bed tegen het lichaam van Odette aan. Ze ademt kalm. Ook al zijn we zes jaar getrouwd, ik weet nog steeds niet of de kalme regelmaat van haar ademhaling betekent dat ze slaapt, soest of zich alleen maar stilhoudt, terwijl ze wie weet reeds haar dag ordent of vooruitdenkt aan wat komen moet. Haar hele lichaam ademt kalmte, maar ik weet hoe bedrieglijk dat kan zijn. Er schuilt een kracht in haar die ze in-toomt omdat ze me wil sparen.

Dadelijk moet ik uit bed om de koeien te melken, ik wacht op

de zes slagen van de kerkklok. De tijd tussen de hanen en de slagen is winst. Hier liggen, beseffen dat de dag begonnen is en me nog niet verroeren, luisteren naar de hanen, mijn heupen tegen de billen van mijn vrouw, in volstrekte rust, dat is winst.

Eenmaal de slagen gegeven, zal ik opstaan, de wekker, die vijf minuten later moet rinkelen voor het geval de hanen en de kerkklok me zouden ontgaan, opnieuw instellen, op half zeven, wanneer Odette moet opstaan. Ik zal me aankleden, de trap afsluipen om de kinderen niet te wekken, in het pomphuis mijn hoofd onder de waterstraal steken, daarbij een slok drinken, de deur naar de stal openduwen, meteen de warme, dompige lucht van de koeienlijven ruiken, de beesten in de schemering zacht toespreken, uit de tonnen een schepel bierdraf in hun krib gooien, een emmer en een krukje nemen, me onder een koe schuiven en met het melken beginnen.

Zijn moeder droeg hem het jaar 1929 in, zo begon het leven van Emiel. Het was een ongemeen koude winter, de wind snerpte en een van de kippen lag doodgevroren buiten haar hok, verstrikt in een vergeten stuk ijzerdraad, het ijzerdraad waarmee zijn vader takken bij elkaar bond tot mutsaard. Dat jaar kwam in Leeuwarden Karst Leemburg als eerste over de eindstreep van de Elfstedentocht. Hij hield er een afgevroren teen aan over – nee, hij was die kwijt. In diezelfde winter werd Leon Trotski verbannen uit de Sovjet-Unie waar Stalin was begonnen staat, partij en regime naar zijn hand te zetten. In augustus van dat jaar, toen op de boerderij waar Emiels wieg stond de oogst moest worden binnengehaald, richtten in Hebron Arabische inwoners een bloedbad aan onder de joodse bevolking waarbij meer dan zestig mannen, vrouwen en kinderen met zwaarden en geweren

werden afgeslacht. Wereldwijd eiste een griepedemie tweehonderdduizend mensenlevens.

Maar het geloof in het menselijk kunnen kende in 1929 geen grenzen. Enorme luchtschepen onderhielden voortaan lijndiensten tussen de continenten. Kranten en tijdschriften berichtten gretig over de nieuwe wondere wereld, in grotere oplagen en met betere druk kwaliteit dan ooit. Op 3 september scheerde de beurs van Wall Street hoge toppen, op 24 oktober, achteraf Black Thursday genoemd, ging ze onderuit. De beurs bleef gestaag zakken en bereikte haar dieptepunt op 23 november. Emiel uitte zijn eerste klanken terwijl vele anderen verstomden. Mensen gooiden zich uit ramen de straat op, verhingen zich, schoten zich door het hoofd. Fortuinen gingen te gronde, fortuinen werden gemaakt. Het was de start van de Grote Depressie die wereldwijd huishield en volgens historici de NSDAP in het Duitsland van Hitler een steun in de rug gaf.

In dat jaar dus kwam Emiel ter wereld. Een jaar dat ook de geboorte kende van Martin Luther King, van de schrijvers Milan Kundera, Hugo Claus en Remco Campert, van de muzikanten Jacques Brel, Lee Hazlewood, James Last, van Anne Frank, van Yasser Arafat, van Jean Schramme, huurlingenleider in Congo, van de filosofen Jean Baudrillard en Jürgen Habermas, van treinrover Ronald Biggs en van Peter Higgs, in 2013 winnaar van de Nobelprijs voor Natuurkunde. Namen waarvan Emiel vele in zijn leven zou tegenkomen. Maar het is niet fair zijn leven tegen dat van hen af te wegen, om te zien welk gewicht zijn bestaan heeft gehad.

Nu melkt Emiel zijn vierde of vijfde koe, terwijl Odette een pan eieren met spek op het vuur zet, brood tot dikke boterhammen

snijdt, koffie opgiet en de kom reuzel uit de kelder haalt. Wanneer de tafel gedekt is, komt ze de stal in, een doek rond haar hoofd om haar hazelnootkleurige haren te beschermen en neemt het van hem over, de zevende of achtste koe. Emiel eet in de keuken, zwijgend, alleen. Hij hoort in de kamer erboven zijn moeder stommelen, kauwt, drinkt de hete koffie, wacht tot zijn moeder in de deuropening opduikt, begroet haar, staat op, gaat weer naar de stal en neemt de elfde en twaalfde koe voor zijn rekening.

Dra volgt het moment waarop hij Stella en Juul, nadat hij ze in de stal heeft geroskamd, in het gareel brengt, de ploeg achter de dieren spant, zijn ransel met het brood en de lauwe koffie om zijn schouders hangt, en het span in beweging zet.

De kinderen vertrouwen ze toe aan een buurmeisje, dat hen meeneemt naar school en 's avonds ook weer terugbrengt. Kinderen horen bij het leven zoals ouders bij het leven horen, aan dat gegeven heeft hij nooit willen tornen. Het hoeven er niet zoveel te zijn als bij de generatie ervoor, een meisje, een jongen – dat is genoeg.

Hij laat het span halthouden in de berm bij de rand van het veld, haalt de ploeg van haar achterste wielen, plaatst haar met het blad in de grond en overschouwt de akker. Hier zal hij rogge zaaïen, waar vorig jaar bieten groeiden, en op het perceel er naast aardappelen planten waar hij toen witloof oogstte. Emiel houdt het allemaal bij in zijn hoofd. Toch heeft hij vooral tropische gewassen bestudeerd, suikerriet, koffie, cacao, rubber, katoen zelfs, maar daar zijn deze koude akkers niet geschikt voor.

Tussen de beide paarden door kijkt hij naar het eind van het perceel, schat de afstand en de lijn die hij zal volgen. De eerste snede is belangrijk, die moet kaarsrecht zijn: alle volgende voren moeten tegen de eerste aan liggen tot het veld is omgeploegd. Tientallen keren het land over de hele lengte op en af te

voet achter de ploeg en de paarden aan, kalm voortstappend met het span strak aan de teugel. De ploegschaar snijdt door de aarde als door boter, de mest verdwijnt naar onder, de grond keert zich om, valt uiteen in kluiten, aardwormen, kevers, larven blootgewoeld. Achter hem daalt in de vers geploegde vore een lawine van meeuwen op zoek naar buit. Hij concentreert zich op de lijn die hij volgt, de paarden gehoorzamen blindelings.

Een eentonig leven wil Emiel dit niet noemen, maar hij had een heel ander leven voor zich gezien. Hij had geen keuze. Of misschien wel. Zo dadelijk pauzeert hij even, laat de paarden op adem komen, drinkt een slok, hij heeft hier tot laat in de middag werk. Straks loeit de sirene van de cokesfabriek, is het voor het werkersgilde daar schafttijd. Voor het zover is, zit Emiel al genoeglijk tegen de stam van de oude linde geleund met zijn boterhammen op schoot en de kruik tussen zijn knieën, de beide paarden grazend in de berm, het geploegde land donker in de middagzon.

Dit is zijn bestaan, weet hij.

Hij loopt in de voetsporen van zijn vader, zoals hij nooit had vermoed dat hij zou kunnen. Hij laat zijn blik naar de horizon dwalen, naar de kronkelige arm van de Zenne, de percelen weide- en akkergrond, de omheiningen van prikkeldraad met hun palen – op een ervan zit een buizerd – de struiken, de barakken, een bosje verderop, de kalveren in de weide, de kieviten, de meeuwen, de rust van dit landschap waarvan hij nagenoeg elke kluit kent.

Af en toe heeft hij deze rust nodig, de aanwezigheid van zijn paarden, die hem zonder woorden begrijpen, het gebries, gemurmel volstaat, alleen met zijn gedachten, die op zulke momenten nauwelijks inhoud hebben, de wereld die zich stomweg voordoet als wat voor zijn ogen verschijnt, zonder opdracht,

zonder aanwijzing, gewoon. Zijn gepeins duurt enkele seconden, als dat te meten is, en dan, bij een volgende beet in zijn bo-terham, denkt hij al aan wat straks voor hem ligt, wanneer hij thuiskomt, Odette, natuurlijk, en zijn moeder, en vooral de twee kinderen. De ogen van Hannelore, de oudste, zijn blauwgrijs, heeft Odette hem verteld, de ogen van Paul neigen naar groen dat overgaat in bruin, maar die schakering kan Emiel niet zien, die zal hij nooit kennen. Soms voelt hij nog de drang om zich te verzetten tegen dat voortdurende wit, zwart en grijs in zijn honderden tinten, wil hij zich per se weer een grasgroen, een vermiljoenrood, een kobaltblauw, een mauve voor de geest halen en het projecteren op een voorwerp, een bloem, een jurk, de snuit van een stier, maar dat wordt alsmaar minder, hij kent zijn eigen palet, daar heeft hij zich bij neer te leggen. Emiel vergeet de kleur van de ogen, hij kijkt naar de blik. Die van Hannelore is gretig en slim, die van Paul bedachtzaam, vasthoudend.

Hij kauwt zijn laatste happen, vouwt het broodpapier in vieren, in achten, stopt het in de ransel, neemt de pet van zijn hoofd, hangt haar over zijn opgetrokken knie, geniet nog even van de kalmte terwijl hij een paar slokken koffie neemt.

Niet ieder mens is dit gegund. Hem wel.

De dankbaarheid daarvoor is hij niemand schuldig. Toch gaat hij 's zondags naar de kerk, tussen de anderen, een ritueel om die dankbaarheid te uiten, niet om van een geloof te getuigen, God, of wat het ook is, is maar een naam voor iets wat niet valt te benoemen. Zo ziet hij dat. Een stap opzij zetten, uit het gewoel en gewroet, dat ene uur in de week wegschenken aan de onmetelijke tijd. Meer moet daar niet achter worden gezocht, hij doet het zonder ophef.

Het is al een eind in de namiddag wanneer hij terugkeert met het span dat de ploeg op zijn ratelende ijzeren wielen over de

grindweg trekt. De andere boeren en de buren, de vroegere kiezers van zijn vader, knikken hem minzaam toe. Hij is een van hen, iemand van Hoeigem, iemand die werkt voor zijn gezin en anderen helpt waar het kan. Toen de plaatselijke politici hem kwamen polsen of hij zich op dezelfde lijst als voorheen zijn vader verkiesbaar wilde stellen, heeft hij geweigerd. De oude burgemeester komt soms wel aan huis, maar dat is eerder omwille van zijn moeder, de weduwe van raadslid Hendrik, dan omwille van het jonge gezin van Emiel.

Eigenlijk valt Emiel op door zo terloops te verschillen van zijn vader. Hoe hij de teloorgang van het familiefortuin ondergaat, hij moet elke munt doormidden bijten; niets laat vermoeden dat hij de zoon is van een herenboer. Hij loopt op zijn katoenen schoenen, met de leidsels losjes in de hand, Stella en Juul kennen de weg, een meter achter de ploeg aan, de pet op zijn hoofd, tussen zijn lippen een grashalm die hij heen en weer laat draaien. Ondanks de doorgebeten munten een zorgeloos gezicht. En toch ziet hij hoe de schuur en het dak van een van de stallen dringend hersteld moeten worden.

Op sommige dagen was er niets van te merken, de kippen legden hun eieren, de varkens knorden als altijd. En dan waren er plots soldaten en jeeps, waren er vliegtuigen, werden paarden en mensen gevorderd, gonsden er geruchten, kwamen er weer vliegtuigen. Ik heb nooit de frontlinie gezien, nooit een gevecht, nooit een slagveld. De oorlog leek een avontuur. Helemaal op het einde zag ik mijn vader met zijn revolver. Toen was ik al vijftien.

Daarvoor kende ik een onbezorgde kindertijd, samen met mijn zus Louise, een jaar ouder dan ik, en mijn broer Robert,

twee jaar jonger. Wij drieën, de enigen die overbleven van zes kinderen, kinkhoest, mazelen, wiegendoed – wij ontsnapten eraan zoals runderen aan leverbot of de snotziekte.

Haarscherp herinner ik me de avond na de Bevrijding van ons dorp, in september 1944. De zon likte met haar lange schrielle stralen aan de bomen naast het kanaal, toen ik buiten een meute hoorde joelen voor het woonhuis van onze boerderij. Iemand was met een pot pek en een borstel in de weer en er werd om mijn vader Hendrik geroepen.

Binnen bleef het stil, ik zag vader bezig in de woonkeuken. Aan het uiteinde van zijn arm, de rechter, die met ingehouden kracht aan zijn schouder ontsproot, geoefend door het hooien, het uitdragen van mest, opgespannen onder de opgerolde hemdsmouw, lag in zijn hand de revolver die nauwelijks een minuut eerder verstopt was geweest in de rolluikkast boven het keukenraam. Vastberaden had hij in weinig meer dan dertig seconden, niet eens tien voor elke vijs, het kleine zijpaneel losgemaakt, het onder zijn kin geklemd terwijl hij het zware ding uit de donkere holte haalde, de revolver onder zijn linkerarm gestoken en snel en efficiënt het paneel weer teruggeplaatst. Daarna had hij de revolver met een klik, die in mijn oren luider klonk dan hij werkelijk moet hebben geklonken, ontgrendeld en was hij naar de gang gelopen, waar nog steeds het bonzen van vuisten hoorbaar was, vermengd met het geroep 'zwartzak', 'verrader', 'lafaard', en andere met rauwe keel uitgeschreeuwde termen.

Met die ontgrendelde revolver naast zijn heup stond vader in de gang een ogenblik stil, als telde hij tot tien, of misschien zelfs maar tot drie, er moet veel door hem heen zijn gegaan in die tellen, die op dat moment een eeuwigheid leken, maar niet langer kunnen hebben geduurd dan de tijd die nodig was om een steen op te rapen en door het venster te gooien.

Ik hoorde mijn vader luid vloeken en zag hem naar de voordeur stappen. Met zijn linkerhand rukte hij de deur open, in zijn rechter hield hij de grote, zware revolver waarvan ik het bestaan niet had vermoed, dreigend voor zich uit, terwijl een vuist in de lucht maaide en een laatste steen op de dorpel ketste. Hij zag hoe de troep geschrokken achteruitdeinsde, hij herkende ongetwijfeld elk van de gezichten.

Mijn vader sprak de meute op barse toon toe, met slechts één verzoek: 'Wie van jullie heeft de mof één strobreed in de weg gelegd? Hem nodig ik uit om binnen bij een borrel te praten, de anderen mogen zich nu uit de voeten maken.'

De stokken, gaffels en rieken gingen naar beneden, stenen vielen op de grond, de stemmen verstomden.

Mijn vader had in de Eerste Wereldoorlog aan het front gediend, tweeëntwintig jaar voor de Tweede uitbrak, hij wist wat het betekende de trekker over te halen. Ik had in hem het volste vertrouwen, toch bonsde mijn hart in mijn keel. Wat als het wapen om welke domme reden ook was afgegaan? Iemand zou zijn neergestort, een gat in de borst, met elke hartslag een stroompje bloed naar buiten gullpend, over zijn hemd en zijn jas, in het grind. Ineens zou daar de dood zijn geweest. Ik begreep die avond met een schok, die net zo hard aankwam als de steen door de ruit, dat zich achter de werkelijkheid een tweede werkelijkheid bevond.

Toen ik de dag daarna met enkele vrienden door het dorp slenterde, liet de Bevrijding zijn grimmige autochtone gezicht zien. De Britten en Amerikanen kwamen er niet tussen, lieten het aan de inwoners over. Ik zag vrouwen worden kaalgeschoren, roerloos, angstig zittend, of roepend en scheldend, vastgehouden bij de schouders, op een stoel op de stoep voor hun huis of op het erf bij een café, plekken waar ze zich met de vijand had-

den opgehouden, want in bed kun je net zo goed collaboreren als op het gemeentehuis of in een commando. Mannen die onder geschimp met geboeide handen, vaak geschopt en geslagen, werden afgevoerd naar een politiecel of voorlopig opgesloten in een kot. Waren ze dan varkens? Het stonk, ik kende de geur niet. Deuren werden met pek beklad, ruiten ingegooid. Drie mannen trokken een van de mooiste meisjes van Hoeigem aan haar haren naar buiten. Ze gingen ruw te werk, ik was bang dat ze met de bruit gehanteerde schaar haar een oog zouden uitsteken. Op haar schedel, toen die kaal was, zaten grote schrammen, bloed sijpelde. Ik wist dat het wraak was, dat het dorp zijn kans greep.

‘Ze moeten haar vanonder ook alles afknippen,’ hoorde ik ze smerig lachen. Opnieuw die geur. Bij een café zat de waard – met een bloedneus – op een stoel gebonden, hij kon niet verhinderen dat ze zijn tap leegdronken. Gelal, gelach, getier. Tussen het rumoerende volk ontwaarde ik plots mijn jongere broer Robert, die meedronk.

‘Hé,’ schreeuwde ik, ‘mee naar huis.’

Hij sputterde tegen – ‘Waarom? Hier gebeurt tenminste iets’ – nam nog een teug, volgde ons tenslotte toch, weg daar.

De daaropvolgende week riep mijn vader me telkens weer mee naar het veld dat moest worden klaargemaakt om het winterkoren in te zaaien. Hij bestierde het span paarden terwijl ik met spade en riek de hoeken waar de ploeg en de eg niet konden komen, gereed moest leggen. Hij had het ook Victor kunnen vragen, die als boerenknecht geregeld kwam helpen, maar vader wilde me weghouden uit het dorp, want toen ik die dag na de Bevrijding was thuisgekomen en hem verontwaardigd vertelde wat ik had gezien in café De Lamp en op straat bij de rauwe gelegenheidskappers en hun bange klandizie, terwijl Robert stond

te grinniken en naar vader pochte dat hij ook even de schaar had mogen vasthouden, had ik geroepen dat ik in dat geval de schaar op straat zou hebben gesmeten, of beter nog in de vaart, en dat van degenen die haren stonden te knippen er verscheidene de avond ervoor stenen naar ons raam hadden gegooid, dat er een kind ijzig had gegild, zich vastklampend aan de rokken van zijn moeder die werd kaalgeschoren, terwijl iedereen toekeek en er een brandende lucifer naar het haar op de grond werd gesmeten. Honderden gedachten waren heftig en verwarrend door mijn hoofd geschoten, ik vond de woorden niet om ze te vangen.

‘Het stonk,’ riep ik, woede snoerde mij de keel dicht, ik begon te stotteren.

Mijn vader hoorde kalm mijn geratel aan, knikte en legde zijn hand op mijn schouder om duidelijk te maken dat hij het begreep.

‘Zo gaat dat,’ zei hij, ‘zij zijn volwassenen, vandaag lossen zij dat zo op, zorg jij dat je het later op jouw manier doet, en waak erover dat die anders is.’

Die stank – heb ik later gedacht – moet angst zijn geweest, of misschien vergelding.